

Anna Bergiel¹

Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Białej

ORCID ID: 0000-0001-5385-5334

e-mail: annabergiel@gmail.com

Recenzja: Czesław Miłosz, Danuta Paluchowska, Krystyna Papierkowska, *Walc na troje*, Pewne Wydawnictwo, Kielce 2019, 54 ss.

*Swoją historię mają nie tylko książki, ale i pojedyncze utwory*² – czytamy we wstępie do książki *Walc na troje* pod redakcją Adama Cedro. Ta niewielkich rozmiarów publikacja, wydana przez kieleckie Pewne Wydawnictwo, poświęcona jest jednemu utworowi: jest nim *Walc*³ Czesława Miłosza. *Walc na troje* to jednak również – a może przede wszystkim – opowieść o ludziach, których losy splotły się w niezwykle sposób za sprawą jednego wiersza.

Na początek wypada przytoczyć kilka faktów. W 1942 roku w okupowanej Warszawie Czesław Miłosz pisze wiersz *Walc*, wydany następnie w powojennym tomie *Ocalenie*. Dziesięć lat później studentka II roku polonistyki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Krystyna Papierkowska, pisze w ramach ćwiczeń z poetyki analizę utworu Miłosza. Jej praca zyskuje ogromne uznanie i do dnia dzisiejszego jest wykorzystywana na uniwersytecie na zajęciach z poetyki. W 1960 roku, w wieku 25 lat, Krystyna Papierkowska umiera po ciężkiej chorobie. Na jej grobie umieszczono słowa zaczerpnięte z wiersza *Walc*: „Rozumiesz, jest taka cierpienia granica, za którą się uśmiech pogodny zaczyna”. Kilka miesięcy później przyjaciółka zmarłej, Danuta Paluchowska, wówczas już pracownik naukowy polonistyki KUL, pisze do mieszkającego w Berkeley Czesława Miłosza. Do listu dołącza analizę wiersza *Walc*. Tak nawiązuje się znajomość, która trwa aż do śmierci Czesława Miłosza w 2004 roku.

Na okładce widnieją nazwiska trojga głównych bohaterów tej historii. Jest to zabieg o tyle uzasadniony, że *Walc na troje* to nie reportaż czy biografia, ale luźny

¹ Data złożenia tekstu do Redakcji „MiS”: 07.02.2021 r.; data zatwierdzenia tekstu do druku: 24.05.2021 r.

² Cz. Miłosz, D. Paluchowska, K. Papierkowska, *Walc na troje*, Kielce 2019, s. 7.

³ Cz. Miłosz, *Walc*, wiersz z tomu *Ocalenie* z 1945 roku. Zob. w Cz. Miłosz, *Poezje wybrane*, wybór i opracowanie Z. Łapiński, Wrocław 2013, s. 26-29.

zbiór dokumentów w ten czy inny sposób związanych z przytoczoną wyżej historią. Znajdziemy tu listy i kartki pocztowe, prace literaturoznawcze i notatki biograficzne, a także sporo fotografii. Kluczowym elementem tej publikacji jest niewątpliwie wspomniana analiza wiersza *Walc*.

Opublikowana w 1966 roku w studenckim czasopiśmie „Polonista” praca Krystyny Papierkowskiej była jednym z pierwszych opracowań utworu Miłosza, na kolejne trzeba było czekać kilkanaście lat⁴. Papierkowska rozpoczyna analizę od omówienia głównego chwytu konstrukcyjnego zastosowanego w utworze, polegającego na zestawieniu dwóch płaszczyzn czasoprzestrzennych. Płaszczyzna pierwsza, o precyzyjnie określonym czasie („Rok dziewięćset dziesięć”, jak czytamy w wierszu) to obraz balu, na którym pewna dama tańczy walca. W ten świat wdziera się rzeczywistość skrajnie odmienna: tworzą ją „lodowe pola, morderstwa, tłumy biegnące w śmiertelnej wrzawie, niewola, bat”⁵. Czas tych dramatycznych wydarzeń to bliżej nieokreślona przyszłość, oddalona od płaszczyzny pierwszej o jedno pokolenie. Rozgrywają się one w całkowitej ciszy, co skłania autorkę analizy do następującej konkluzji:

„Jeśli zawodzi organ słuchu przy jednoczesnym uczuleniu organu wzroku, to wniosek, że nie mamy do czynienia z realnie rozgrywającą się sceną, lecz wizją jawiącą się w wyobraźni”⁶.

W końcowej części utworu następuje powrót do wymiaru pierwszego, ostatnie dwie strofy tworzą więc ramę kompozycyjną.

Pośród udręczonych mas ludzkich ukazanych w części środkowej uwagę przykuwa postać młodzieńca „małpio uśmiechniętego”, tak głęboko nieszczęśliwego, iż osiąga stan „bydlęcego spokoju”. Jest on synem owej tancerki z pierwszej części wiersza. Dwa wymiary czasoprzestrzenne spaja zatem relacja dwóch postaci – matki i syna. Autorka zauważa ponadto, iż owe płaszczyzny – mimo oczywistego kontrastu, jaki stanowi zderzenie świata eleganckiego balu z katastroficzną wizją wojenną – łączy w całość „liryzm pojęty jako uczucie przepajające utwór i udzielające się czytelnikowi oraz subiektywizm przejawiający się w stosunku poety do przedstawionych rzeczy”⁷.

W drugiej części pracy Papierkowska przygląda się środkom językowym, przy pomocy których nakreślone zostały owe dwa kontrastujące światy, oraz wersyfikacji. Sporo miejsca poświęca analizie szczególnie obficie występujących

⁴ W 1981 roku ukazała się analiza wersyfikacyjna *Walca* pióra Z. Kopczyńskiej („Pamiętnik Literacki” 1981, z. 4), a cztery lata później praca A. Łebkowskiej (A. Łebkowska, *Walc*, [w:] *Poznanie Miłosza. Studia i szkice o twórczości poety*, red. J. Kwiatkowski, Kraków – Wrocław 1985, s. 391-403).

⁵ K. Papierkowska, *Analiza wiersza Czesława Miłosza „Walc”*, [w:] Cz. Miłosz, D. Paluchowska, K. Papierkowska, *Walc...*, s. 15.

⁶ Tamże, s. 17. Anna Łebkowska zauważa, iż taki sposób konstruowania wizji jest charakterystyczny dla szeroko rozumianej tradycji romantycznej i przywołuje na myśl takie utwory jak III część *Dziadów* Adama Mickiewicza (widzenia Ewy i Księdza Piotra) czy *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego (A. Łebkowska, *Walc*, w: *Poznanie Miłosza...*, op. cit, s. 396).

⁷ Tamże, s. 15.

w „wizyjnej” części wiersza epitetów, które „wywołują nastrój pewnego tragizmu, zwiększają obrazowość”⁸. Zauważa, iż w części „balowej” zastosowano zupełnie inne środki, takie, które służą dynamizacji i rytmizacji utworu, przede wszystkim związane ze składnią: „krótkie zdania złożone współrzędnie, częste równoważniki, zgodność syntaktyczno-rytmiczną, polisyndetyzm, liczne wyliczenia”⁹, a wszystko po to, by uzyskać wrażenie rytmu walca. Taneczność tej części wiersza zawdzięczamy ponadto tokowi amfibrachicznemu z akcentami na 2, 5, 8 i 11 sylabie, konsekwentnie stosowanym rymom krzyżowym, zachowaniu średniówki po 6 sylabie oraz powtarzającym się regularnie w co drugim wersie rymowanym oksytonom. Wszystkie te zabiegi, jak podsumowuje autorka, można określić mianem instrumentacji muzycznej.

To, co w zakresie rytmizacji dzieje się w środkowej części utworu jest – podobnie jak w przypadku innych elementów tekstu – skrajnie odmienne. Czytamy:

„Nierównomierna liczba sylab [...], nierówna ilość akcentów [...] różnie rozłożonych, brak rymowanych oksytonów, dwukrotna przerzutnia, niezgodność syntaktyczno-rytmiczna, brak polisyndetyzmu, rymy tylko w dwu wersach, wszystko to prowadzi do swobodniejszego, nieskrępowanego toku, którego funkcją – odmuzycznienie obrazu”¹⁰.

Krystyna Papierkowska wskazuje, w jaki sposób zasada kontrastu rządzi poszczególnymi elementami utworu Miłosza, w końcowej części pracy zauważa jednak, iż znaleźć można w wierszu odstępstwa od tej reguły. Jak zauważa, myśl przewodnia pierwszej części utworu współgra z tematem części drugiej, a do tego już w scenie balowej pojawiają się zapowiedzi tragicznej wizji z części środkowej:

„[...] dość dziwne wydaje się zestawienie na jednej płaszczyźnie tańczących par z <<krzakiem ognistym>> jako uosobieniem śmierci. Zgrzytem w tej, jakby się myślało, beztroską pogodą tchnącej części jest wątpliwość <<czy śpiewa tak twój walc, czy twój płacz>>”¹¹.

Badaczka zwraca ponadto uwagę na niekonsekwencje w zakresie rytmu i wersyfikacji: w ostatnich dwóch strofach nieregularnie przeciętą kształtowaną część utworu powraca rytm walca, zacierając w pewnym stopniu granicę pomiędzy dwoma wymiarami czasoprzestrzennymi. Autorka ocenia, iż być może ten zabieg ma służyć „zespoleniu dwóch różnych obrazów i światów”¹².

W książce *Walc na troje* nie został opublikowany list Doroty Paluchowskiej do Czesława Miłosza, znajdziemy w niej jednak odpowiedź poety (zamieszczoną również w formie faksymile). Autor *Ocalenia* – oprócz tego, że wyraża wdzięczność za przesłanie pracy Krystyny Papierkowskiej oraz prosi o fotografię i dane biograficzne zmarłej badaczki – zdradza kilka szczegółów związanych z powstaniem

⁸ Tamże, s. 19.

⁹ Tamże, s. 19.

¹⁰ Tamże, s. 21.

¹¹ Tamże, s. 23.

¹² Tamże, s. 24.

wiersza *Walc*:

„[...] wiem bardzo dobrze, kogo miałem na myśli, pisząc. [...] Kobietę, która występuje jako tancerka, poznałem w dzieciństwie. Podziwiałem ją, była wtedy panną niezwyklej urody. [...] Jedyny syn tej kobiety, w latach II wojny światowej b. młody chłopak, umarł w hitlerowskim obozie koncentracyjnym”¹³.

W książce *Walc na troje* znajdziemy także inne dokumenty, będące świadectwem znajomości Czesława Miłosza i lubelskiej literaturoznawczyni: treść i faksymile kartki pocztowej wysłanej przez poetę z Francji, szkic listu Danuty Paluchowskiej do poety, jej notatki do wystąpienia poświęconego twórczości Miłosza.

Niewątpliwą ozdobą tej publikacji są fotografie. Najbardziej poruszające są te przedstawiające Krystynę Papierkowską w ostatnich, jak można się domyślać, miesiącach życia. Jest też galeria udanych portretów Czesława Miłosza, wykonanych na KUL-u przez Adama Cedro podczas uroczystości nadania poecie doktoratu honoris causa w czerwcu 1981 roku.

Swój kształt *Walc na troje* zawdzięcza właśnie Adamowi Cedro, który jest poniekąd czwartym bohaterem tej opowieści. Jak pisze we *Wprowadzeniu*, czuje przynależność do tej historii¹⁴. Z analizą *Walca* autorstwa Krystyny Papierkowskiej zetknął się na KUL-u najpierw jako student, następnie jako wykładowca. Fotografował wizytę Czesława Miłosza w Lublinie w 1981 roku. Wreszcie został wykonawcą woli Doroty Paluchowskiej i jej męża Andrzeja Paluchowskiego, wieloletniego dyrektora Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, którzy pragnęli opublikować list Czesława Miłosza z rodzinnego archiwum.

Walc na troje to książka niewielka, ale z pewnością interesująca, nie tylko dla literaturoznawców, ale dla wszystkich miłośników twórczości Czesława Miłosza. Swój urok zawdzięcza postaciom, które tworzą tę historię, a które „[...] łączy brana na serio literatura, traktowana jako jedno ze źródeł wiedzy o świecie i o nas samych”¹⁵. Trudno nie zgodzić się z Adamem Cedro, który twierdzi, iż takie opowieści warto rekonstruować i ocalać¹⁶.

¹³ List Czesława Miłosza do Danuty Paluchowskiej, [w:] Cz. Miłosz, D. Paluchowska, K. Papierkowska, *Walc...*, s. 32-33.

¹⁴ A. Cedro, *Wprowadzenie*, [w:] Cz. Miłosz, D. Paluchowska, K. Papierkowska, *Walc...*, s. 7.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Tamże.